

ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ

САСТАВ ПРАЗНИЧНОГ МИНЕЈА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА
И ЊЕГОВИ РУКОПИСНИ ИЗВОРИ

После пада Смедерева у турске руке (1463), када је коначно престала да постоји српска Деспотовина, наступио је период назадовања у свим областима живота српског народа. У том погледу је карактеристична друга половина XV века, време током кога скоро да су замрле све активности на културном и духовном пољу. Па ипак, из тог времена постоје спорадични записи који потврђују да се преписивачка активност, макар и у смањеном обиму, ипак одвијала. Пошто су многи манастири, који су у претходним вековима били главни преписивачки центри, пострадали у турским освајањима, рукописи су се у то време најчешће преписивали у домовима сеоских свештеника, или по њиховој наруџбини. Малобројни сачувани рукописи из друге половине XV века углавном припадају корпусу богослужбених књига. Почетком XVI века постепено је почела да оживљава активност старих центара српске писмености, а у исто време почињу да се обнављају стари запустели манастири, као и да се оснивају нови у којима се такође организује рад скрипторија.¹ Но, за ово време карактеристична је још једна појава – српска средина се упознаје са новом техником умножавања књига – штампарством. Већ крајем XV века започела је са радом штампарија на Ободу (на Цетињу); ту је током пет година њеног постојања (1491-1496) штампано више књига – октоих прво-

⁽¹⁾ Т. Суботин-Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*. (Посебна издања САНУ, књ. DCXL). Београд 1999, стр. 35-40 (поглавље: *Културна мисија цркве (1459/63-1557)*).

гласник, октоих петогласник, псалтир с последовањем и молитвеник.²

Током прве половине XVI века у српским земљама је радило више штампарија, а њихове се активности везују за манастире Грачаницу, Милешеву, Рујан, Мркшину цркву.³ Две штампарије радиле су и у градовима – Београду и Горажду. Осим тога, у Венецији је у то време радила штампарија Божидара Вуковића и његовог сина Вићенца.⁴ Репертоар штампаних књига био је прилично ограничен, то су углавном биле књиге неопходне за свакодневно богослужење – четворојеванђеље, служабник, требник, псалтир с последовањем, октоих (првогласник и петогласник), цветни триод.⁵

Увид у продукцију српских штампарија тога времена показује да међу тим књигама нема минеја, књига које садрже службе

(²) Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV-XVII века*. (Посебна издања САНУ, књ. CCCIX, Одељење друштвених наука, књ. 29). Београд 1958, стр. 189-195; Ј. Љ. Немировски, *Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене Реке, Јеронима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованија Антионија Рампацета, Марка и Бартоломеја Ђинамија (1519-1638)*. Цетиње 1993; *Пет векова српског штампарства 1499-1994*. Београд 1994, стр. 206-208.

(³) Е. Л. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*, Bd. 7. *Die Klosterdruckereien in Rujno und Gračanica; die erste Druckerei im Kloster Mileševa*. Baden-Baden 2007.

(⁴) Б. Маринковић, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа. Друга књига. Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI)*. Цетиње 1989; Е. Л. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*, Bd. 4. *Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig. Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*. (Bibliographica Aureliana, 170). Baden-Baden 2001; Е. Л. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*, Bd. 6. *Die zweite Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*. (Bibliographica Aureliana, 187). Baden-Baden 2003; *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*. (Научни скупови, књ. 13, Одјељење умјетности, књ. 4). Црногорска академија наука и умјетности, Титоград 1986. Упор.: S. Pelusi, *Libri e stampatori a Venezia: un ponte verso i Balcani, у: Ponti e frontiere. Atti della Giornata interdisciplinare di studi*. Venezia, 20 ottobre 2004. A cura di A. Bonifacio. Venezia 2005, стр. 61-78.

(⁵) Е. Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1490-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*. Москва 2009-2012, vol. I. 1491-1550, vol. 2.I. 1551-1592.

непокретног (календарског) годишњег циклуса. Пуни годишњи комплет подразумева постојање дванаест засебних томова, мада су у рукописном наслеђу сачувани и минеји овога типа који обухватају службе за два до четири месеца, што свакако смањује број потребних томова. Упоредо са рукописима који садрже пун годишњи круг служби, постоје и празнични минеји који садрже само одабране службе годишњег круга.⁶ Божидар Вуковић је проценио да постоји потреба да се штампа и минеј, а празнични је свакако био најбољи избор, пошто би штампање пуног годишњег комплета био веома захтеван посао, и то како у финансијском, тако и у техничком смислу. И овако замишљен Празнични минеј показао се као најзахтевније издање које је Божидар Вуковић остварио.⁷

Данас се зна за преко 220 примерака Празничног минеја. Он је био штампан у различитим варијантама – на хартији и на пергаменту,⁸ са једноставним гравирама, или са ручно бојеним илустрацијама.⁹ За рад на припреми ове књиге Вуковић је ангажовао дечанског монаха Мојсија, мада није сасвим јасно која су тачно била његова задужења. Да ли је био само уредник издања, да ли је редиговао текст, да ли је и лично радио на слагању штампарског слога? Помињу се двојица његових сарадника –

⁽⁶⁾ У укупном броју сачуваних српских рукописа минеји заузимају значајно место. Упор.: Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*. САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, стр. 49-68 (бр. 522-875). Значајан број српских минеја чува се у манастирским библиотекама Атоса, као и у збиркама рукописа у више европских библиотека, те је укупан број свакако знатно већи.

⁽⁷⁾ М. Lazić, *Venice and editions of early Serbian printed books*, “ΘΗΣΑΥΡΙΣΜΑΤΑ”, 48 (2018), стр. 168-171.

⁽⁸⁾ Као пример луксузних издања наводимо два примерка штампана на пергаменту, са ручно бојеним илустрацијама: рукопис старе збирке Народне библиотеке Србије (стара сигнатура 22), нестало током Првог светског рата, данас се чува у Даблину (The Chester Beatty Library) и примерак који припада збирци манастира Крка у Северној Далмацији.

⁽⁹⁾ Ђ. Сп. Радојичић, *Књиге на пергаменту из штампарије Божидара Вуковића*, “Историјски записи”, III, VI/7-9 (1950), стр. 355-356; Ј. Чурчић, *Саборник – Празнични минеј – Божидара Вуковића из 1536-1538. на плавој хартији*, “Зборник Матице српске за славистику”, 41 (1991), стр. 161-164.

Теодор и Генадије, за које се претпоставља да су обављали типографски посао. Све су то занимљива питања на која, бар у овом тренутку, није могуће прецизно одговорити. У састав празничног минеја по правилу улазе службе Христо-богородичних празника непокретног циклуса, као и службе одабраним светим, при чему овај други слој служби у великој мери може да зависи од жеља или избора наручиоца. Наравно, и ту постоји одређени број светаца који неизоставно улазе у састав празничног минеја – четворица јеванђелиста, свети Никола, свети Димитрије, свети Ђорђе, циклус празника везаних за Јована Крститеља. Преостали репертоар светаца зависи од склоности састављача књиге или жеље наручиоца.

Вуковић је био наручилац књиге и финансијер целокупног подухвата, а своје побуде да се подухвати овог захтевног посла изнео је у предговору овог издања. Вуковић је био подстакнут жељом да, у маниру средњовековних ктитора, финансира настаanak једне богослужбене књиге. Не треба, међутим, ни заборавити да је то у исто време био и пословни подухват.¹⁰ На крају књиге налази се Поговор монаха Мојсија, у коме се налазе и значајни подаци о настанку ове књиге.¹¹ Мојсије, што је необично, говори о томе да *пише* књигу, имајући очито проблем како да назове посао којим се бавио. Још је интересантнији податак да је Мојсије рад на овој књизи започео у Дечанима 11. јуна (1536. године), а завршио га у Венецији 19. јануара 1538. године. Запис не садржи податке о етапама рада на припреми за штампу нити о самом процесу штампања. Стога није могуће пратити развој и постепену реализацију целог овог подухвата. Мојсијев прилично неодређен исказ о ангажованости на *писању*

⁽¹⁰⁾ М. Лазић, *Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божидара Вуковића*, "Археографски прилози", 35 (2013), стр. 49-101.

⁽¹¹⁾ Оба текста, и Вуковићев Предговор и Мојсијев Поговор, објављени су у: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*. СКА, Београд 1902, стр. 159-163 (бр. записа 493, 494). Упор.: Ј. Грковић-Мејџор, *Функционалности одлике предговора и поговора из штампарија Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, у: *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић 2012, стр. 27-36.

књиге¹² отвара неколико питања, од којих је најважније – ко је одлучивао о саставу књиге. Узимајући у обзир податак да је рад на књизи започео у Дечанима, можемо са великом сигурношћу претпоставити да је Мојсије одлучивао о саставу овог празничног минеја. Друго важно питање јесте – који су то били извори то јест рукописи на основу којих је он радио, одакле је бирао службе за овај минеј? Мојсије је свакако био учен монах и добар познавалац богослужења те се управо тим својим својствима препоручио Вуковићу као добар и поуздан сарадник у планираном подухвату. Треба имати на уму да су Дечани, чији је сабрат Мојсије био, били задужбина краља Стефана Дечанског, те су самим тим, као краљевска задужбина, већ од самог оснивања уживали посебан статус. Осим тога, Дечани су, као и сви значајни средњовековни српски манастири, имали велику библиотеку и скрипториј.¹³ Дечани су и током турске владавине успели да сачувају посебан статус, и то захваљујући соколарској служби коју су обављали за потребе султановог двора у Цариграду.¹⁴ Мојсије је за припрему издања Вуковићевог празничног минеја свакако користио манастирску библиотеку, али није искључено ни да је користио и рукописе који су се чували у другим оближњим обитељима. У околини Дечана налазио се читав низ мањих испосница и малих манастира који су потпадали под власт дечанског игумана. И на тим местима се одвијала жива преписивачка активност, о чему ће касније бити нешто ви-

(¹²) И Божидар Вуковић у свом предговору овој књизи такође говори о *писању књиге*.

(¹³) О садашњем рукописном фонду Дечана, као и о рукописима који су му некад припадали: Д. Богдановић, Љ. Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, књига прва. Београд 2011; А. А. Турилов, *К историји библиотеке и скрипторија Дечанског манастира*, у: *Дечани у светлу археографских истраживања. Зборник радова*. Ур. Т. Суботин-Голубовић. Београд 2012, стр. 15-33.

(¹⁴) О статусу Дечана: О. Зиројевић, *Имање манастира Дечана у светлу турских пописа (1485-1582)*, у: *Дечани и византијска уметност средином XIV века*. (Научни скупови САНУ, књ. XLIX, Одељење историјских наука, књ. 13). Београд 1989, стр. 407-413.

ше речи.¹⁵ Посао започет у Дечанима, био је настављен у Венецији. У ком тренутку је Мојсије прешао у Венецију, који део посла је био обављен у дечанској фази рада, а шта је рађено у Венецији? Склони смо да претпоставимо да је Мојсије у Дечанима обавио приређивачки део посла – саставио је календар и одабрао потребне службе. Техничка припрема за штампу, као и само штампање, обављени су у Венецији.

Вуковићев Празнични минеј интересантан је на више начина. Он свакако захтева да му се посвети већа пажња него што је то у овом тренутку, и на ограниченом простору, могуће. Стога ћемо изнети само нека запажања, у нади да ће она подстаћи даље интересовање истраживача.

Прво питање које се поставља, јесте избор светих који су ушли у састав ове књиге, то јест њен календар. Одмах пада у очи да од светих Срба службе имају само Свети Сава Српски, Свети Симеон и Стефан Дечански.¹⁶ Управо Служба ктитору манастира Дечана потврђује дубоку везаност монаха Мојсија за своју обитељ. Служба има посебно место у оквиру Вуковићевог минеја, о чему сведочи гравира која јој претходи. Мојсије је свакако читао Цамблаково *Житије Стефана Дечанског*, те је за илустрацију одабрао сцену у којој Свети Никола држи на длану Стефанове очи.¹⁷ До данас је сачуван сразмерно мали број преписа службе Стефану Дечанском коју је саставио Григорије Цамблук, игуман овог манастира у периоду од 1402. до 1409. године.¹⁸ Уношење службе Стефану у штампани минеј свакако

(¹⁵) Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, *Дечанска пустиња. Скитови и келије манастира Дечана*. Београд 2011.

(¹⁶) Током турске владавине, култови Немање (Светог Симеона), родоначелника светородне династије Немањића, као и његовог сина Светог Саве добијају на значају – црква их посебно негује, очигледно у функцији очувања националног идентитета. У рукописима тога времена срећу се бројни преписи Теодосијевих служби овим светим Србима.

(¹⁷) Стефан је по заповести свога оца, краља Милутина, био ослепљен, али му је (према предању) Свети Никола вратио вид.

(¹⁸) У самом манастиру данас постоји само један препис ове службе, то је рукопис бр. 99 из четврте деценије XV века. Упор.: Д. Богдановић, Љ. Штавланин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић et al., *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, цит., стр. 410-414. Осим овог, иначе нај-

је допринело ширењу култа манастирског ктитора. Од балканских светаца у минеј је ушла и Света Параскева – Петка, што свакако сведочи о угледу који је ова светица имала међу балканским Словенима. Служба Петки садржи богат химнографски материјал и свакако заслужује да буде посебно проучена.¹⁹

Садржај Празничног минеја по месецима је следећи:²⁰

Септембар: (1) *Службе:* Почетак Индикта; Преподобни отац Симеон Столпник; Светих 40 жена. *Синаксар:* Почетак Индикта (стиховни пролог); Свети Христофор и Антипат (само помен);²¹ Света икона Богородице из језера Азурова (коју су тамо бацили иконоборци);²² велики пожар у Цариграду у време великог цара;²³ Преп. отац Симеон Столпник; Препо-

старијег преписа, данас знамо за још десетак рукописа који садрже ову службу. Упор.: Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа...*, цит., рукописи бр. 759, 790, 793, 794, 796, 799, 800, 802, 873, 1520. Сви су ови рукописи преписани у позније време, у последњим деценијама XVI и првој половини XVII века.

(¹⁹) Навешћемо само неколико новијих публикација посвећених проучавању бројних варијанти текстова садржаних у служби посвећених овој светици: Т. Суботин-Голубовић, *Утицај преноса моштију свете Петке на развој њеног култа у српској средини*, у: *България и Срџбија в контекста на византијската цивилизација*. Софија 2005, стр. 343-354; Еад., *Трансформација службе светој Петки у српским рукописима од XIII до XVII века*, “Љубостињска приношења – годишњак Јефимијиних дана”, 3 (2017), стр. 145-157; Е. Минева, *Пет химнографски творби за Света Петка Трновска*. Софија 2005.

(²⁰) Календар овог минеја је већ раније био објављен у контексту једног другачијег приступа: Н. Наумов, *Светачник Божидара Вуковића*, “Црквене студије”, 15 (2018), стр. 75-115.

(²¹) Овај помен је вероватно грешком унет, пошто се ради о једној особи – аутору пролошких стихова Христифору Антипату (митиленском). Упор.: *исто*, стр. 76 (нап. 1).

(²²) У српским рукописима се чешће говори о Богородици Мијасинској, мада се појављују оба назива за ову икону. Упор.: А. А. Турилов, *Азуровска икона Божией Матери*, у: *Православная энциклопедия*, т. I. Москва 2000, стр. 339.

(²³) Реч је о пожару који се догодио у време владавине Лава Великог, претпоставља се 468. или 469. године. Упор.: Архиепископ Сергей (Спаский), *Полный месяцеслов Востока*, т. III. *Святой восток*, часть вторая и третья. Москва 1997, р. 351 (фототипско издање).

добна Марта (мајка преподобног Симеона); света Евантија;²⁴ Успење Исуса Навина (стиховни пролог); Светих 40 дева посница и њихов учитељ Амон ђакон (стиховни пролог); Свети мученици Евод, Калист и Јермоген (стиховни пролог); (7) Претпразновање пресвете Богородице; Свети мученик Созонт; (8) – Рођење пресвете Богородице; (13) Обновљење светога Васкрсења Христа Бога; Свештеномученик Корнилије; Претпразновање Крстовдана; (14) Крстовдан; (26) Претстављење светога апостола Јована Богослова (са стиховним прологом).

Октобар: (6) Свети апостол Тома; (14) Преподобна мати Параскева; (18) Свети јеванђелиста Лука; (26) Свети великомученик Димитрије (са стиховним прологом);²⁵ Спомен великог труса.

Новембар: (1) Свети чудотворци и бесребрници Козма и Дамјан; (8) Свети арханђел Михаил; (11) Памет светога великомученика Стефана Дечанског;²⁶ (13) Свети Јован Златоусти; (14) Свети апостол Филип; (16) Свети апостол Матеј; (20) Предпразновање Ваведења; (21) Ваведење (стиховни пролог).

Децембар: (5) Преподобни отац Сава; (6) Свети отац Никола (стиховни пролог);²⁷ (13) Свети великомученици Евстратије, Авксентије, Евгеније, Мардарије и Орест; – Недеља светих Праотаца Христових; – Недеља светих Отаца Христових;²⁸

⁽²⁴⁾ Марта и Евантија се само помињу.

⁽²⁵⁾ Светом Димитрију су исписана два канона, од којих је први четвртога гласа, а други је осмога. Аутор другог канона је Георгије Скилица.

⁽²⁶⁾ Потпуна Служба Григорија Цамблака. По шестој песми канона налази се и стиховни пролог.

⁽²⁷⁾ Слова која су употребљена приликом слагања текста су знатно мања у односу на слова која су дотле била употребљавана. Ово ствара извесне недоумице: да ли је текст био додат накнадно те га је требало сместити у раније предвиђени простор?

⁽²⁸⁾ Ова два празника (недеља праотаца Христових и Недеља отаца Христових) нису везана за датум, већ припадају групи покретних празника који се усклађују са празником Рођења Христовог.

(20) Претпразновање Рођења Христовог (на павечерњици трипеснац – прва, осма и девета песма); (21) Претпразновање Рођења Христовог, Света мученица Јулијанија (на павечерњици трипеснац – трећа, осма, девета песма); (22) Претпразновање; Света мученица Анастасија (на павечерњици – пун канон); (23) Претпразновање, Светих десет мученика на Криту (на павечерњици трипеснац – пета, осма и девета песма); (24) Претпразновање, Света мученица Евгенија (на павечерњици пун канон);²⁹ (25) Рођење Христово (пролог старије редакције, без стихова); (26) Сабор пресвете Богородице, Памет Јосифа Обручника (служба је скраћена, састоји се само од стихира); (27) Памет светог Стефана Првомученика; (28) Светих двадесет хиљада мученика (скраћена служба, има само стихире); (29) Свети мученици – деца коју је Ирод побио; преподобни отац Маркел (скраћена служба, има само стихире); – Недеља по рођењу Христовом (служба је потпуна; има и исписе из типика).

Јануар: (1) Обрезање Господње; Свети отац Василије Велики (пролог стиховни); (2) Претпразновање Богојављења; Свети отац Силвестар, папа римски; (3) Претпразновање; свети пророк Малахија; свети мученик Гордије; (служба је скраћена); (4) Претпразновање; Сабор 70 апостола, Преподобни отац Теоктист (служба је скраћена); (5) Претпразновање; свети мученици Теопемпт и Теона; Преподобна Синклитикија; (6) Богојављење; (7) Сабор светог Јована Претече (стиховни пролог); (8) Преподобни Георгије Хозевит; преподобна Домника; Емилијан Исповедник (скраћена служба); (9) Свети мученик Полијевкт (скраћена служба); (10) Преподобни Григорије Ниски; Доментијан, епископ мелетински; Преподобни отац Маркијан, презвитер Велике цркве (скраћена служба); (11) Преподобни отац Теодосије Отшелник (сти-

⁽²⁹⁾ Ових пет дана Претпразновања усклађују се са богослужењем током *Страсне седмице*: 20. са Великим понедељком и уторком, 21. са Великом средом, 22. са Великим четвртком, 23. са Великим петком, 24. са Великом суботом. Стога и имају на павечерњици трипеснаце. Упор.: Л. Мирковић, *Хеортологија*. Београд 1961, стр. 94.

ховни пролог); (12) Света мученица Татијана (скраћена служба); (13) Свети мученици Јермил и Стратоник; Служба святих отаца убијених на Синају; (14) Одање празника; Свети сава Српски (Теодосијева служба, стиховни пролог; исписи из типика);³⁰ (17) Свети отац Антоније Велики (стиховни пролог); (20) Преподобни отац Јевтимије Велики (стиховни пролог); (25) Свети отац Григорије Богослов; (30) Света три светитеља – Василије Велики, Григорије Богослов, Јован Златоусти; Свештеномученик Иполит, папа римски (пролог старије редакције).

Фебруар: (1) Свети мученик Трифон; Претпразновање Срећења (у служби канон Претпразновању); (2) Срећење Господње (стиховни пролог; литургијско упутство);³¹ (3) Свети праведни Симеон Богоприимац; (13) Свети отац Симеон Српски (Теодосијева служба); (17) Свети Теодор Тирон (скраћена служба); (24) Обрећење часне главе светог Јована Крститеља (стиховни пролог).

Март: (9) Светих 40 мученика севастијских; (24) Претпразновање Благовести; (25) Благовести (стиховни пролог; исписи из триода).

Април: (23) Свети великомученик Георгије (стиховни пролог); (25) Свети апостол Марко (стиховни пролог).

Мај: (8) Свети апостол Јован Богослов; Преподобни отац Арсеније Велики; (21) Свети Константин и Јелена (пуна служба, стиховни пролог).

Јун: (11) Свети апостоли Вартоломеј и Варнава; (14) Свети пророк Јелисеј; Свети Методије, епископ патарски (канон на јутрењу само пророку); (24) Рођење Јована Претече (два канона, стиховни пролог); (29) Свети апостоли Петар и Павле

⁽³⁰⁾ Детаљна анализа састава ове службе: А. Наумов, *Помен светог Саве Српског у књигама Божидара Вуковића*, "Црквене студије", 16 (2019) 2, стр. 469-471.

⁽³¹⁾ Ваља нагласити да је служби овога дана придодато и упутство из типика о томе, како треба служити у случају да празник Срећења падне у Четрдесетницу.

(два канона, сваком апостолу по један; стиховни пролог); (30) Сабор 12 апостола.

Јул: (1) Полагање часне ризе Богородичине у Влахерни (стиховни пролог); (15) Свети Кирик и Јулита (стиховни пролог); (17) Света великомученица Марина (стиховни пролог); (20) Свети пророк Илија (стиховни пролог); (27) Свети великомученик Пантелејмон (стиховни пролог).

Август: (1) Светих 7 Макавеја, њихов учитељ Елеазар и мати њихова Соломонија (стиховни пролог); Служба освећења Часног Крста (ова је служба додата у целини после прве); (2) Пренос часних моштију првомученика Стефана (стиховни пролог); (6) Преображење Господње (стиховни пролог); (15) Успење Богородице (стиховни пролог); (29) Усековање часне главе Светог Јована Крститеља (стиховни пролог).

По завршетку минејског дела следе припела одабраним празницима и стихологије а на самом крају књиге налази се садржај.

Садржај ове књиге, као и структура појединих служби и њихов састав, подстичу на размишљање о начину рада Мојсија Дечанца. Прво питање јесте – коме је књига била намењена? Треба имати у виду да се богослужење у парохијској цркви разликује од оног које се одржава у манастиру. Једна од одлика манастирског богослужења јесте и појање мале вечерње. У Вуковићевом минеју већина служби има малу вечерњу. Интересантан је случај службе Светом Николи (6. децембар), где је она објављена само са великом вечерњом, а мала је додата накнадно, на крају службе, и то знатно ситнијим словима. Да ли је ова служба била узета из неког рукописа који није имао малу вечерњу, или се редактор колебао па се прво одлучио за скраћену варијанту службе, те се на крају ипак одлучио да и малу вечерњу прикључи служби? Приликом прегледања ове књиге пало нам је у очи да тек поједине службе имају пролошка житија по шестој песми канона. Међутим, ни ту нема јединства. У рукописној традицији постоје два типа кратких (пролошких) житија – прости пролог без стихова (то су пролози старије редакције), и стиховни пролог у коме самом житијном тексту претходе кратки стихови. Стиховни пролог је млађи тип пролога, а утврђено

је да постоје два превода – српски и бугарски. Оба превода заступљена су међу дечанским рукописима.³² И уопште, рукописни пролози као независне књиге сачувани су у великом броју, а још увек није испитан међусобни однос кратких пролошких текстова у њима и текстова истога типа који су ушли у састав минејских служби. Једно од будућих проучавања ове књиге требало би посветити и овој теми. Добро би било утврдити и коју је варијанту превода Мојсије унео у Празнични минеј. У овом тренутку, такво свеобухватно истраживање није могуће спровести, али смо изабрали неколико примера који илуструју стање у овом делу служби. Раније смо већ поменули испоснице манастира Дечана.³³ Једна се међу њима посебно истичала као место у коме су се преписивали рукописи. У испосници Белаји монах Никандар је исписао више пролога који се данас чувају у дечанској библиотеци. У рукопису бр. 59 дечанске збирке 26. септембра се налази опширни пролошки текст коме претходе стихови:

Прѣставленіе еу(аг)геліста Іван'на Б(о)гослова, двѣствѣтника, на прѣсех(ь) възлег'шаго .

с(ти)х . Ѡ(ь)чѣскомоу прѣдеталъ еси възлюбленомоу словоу . паче вѣсѣх(ь) оученикъ възлюбленныи бол'ше . къ Б(ог)оу же прѣиде громовъ с(ы)нь . въ двадесѣт и шестѣи .

Сѣи бѣше с(ы)нь Зеведеѣвъ и Саломіе, ѣже бѣше дѣци, Іусифа вброучника . иво Іусифъ четиры с(ы)нове имѣаше (...).³⁴

У Минеју Божицара Вуковића, заступљена је друга варијанта пролошког текста. Превод кратких стихова је идентичан, док текст самог пролошког житија припада старијој редакцији: Сѣ с(вѣ)ты и славны и великыи ап(о)с(то)лъ Х(ри)с(то)въ Іванъ в(о)гословъ

(³²) Д. Богдановић, *Две редакције стиховног пролога у рукописној збирци манастира Дечана, "Упоредна истраживања"*, I (1976), стр. 37-72; Г. Петков, *Стишният пролог в старата българска, сръбска и руска литература*. Пловдив 2000.

(³³) Видети напомену 9.

(³⁴) Утврђено је да Никандров препис садржи опширну редакцију трновске редакције превода. Упор.: Г. Петков, М. Спасова, *Търновската редакция на Стишния пролог*, т. I. *Месец септември*. Пловдив 2008, стр. 86-93.

и еу(аг)г(е)лиеть . по възнесенни г(о)с(под)ны . и оуспены прѣчистыне в(огороди)це . приде въ ѿфесъ оуче (...).³⁵

Чини се да је Мојсије користио различите изворе приликом свога рада о чему овај пример речито говори. Извођење поузданих закључака о овом питању у овом тренутку није могуће; неопходно је претходно систематично проучити све прошлоске текстове који су ушли у састав појединих служби овог Минеја. Осим тога, у појединим службама се налазе и пролози старијег типа, без стихова. Необично је и што се прошлоски текстови налазе тек у делу служби, не и у свим службама. Ово ствара утисак да се приређивач колебао око састава појединих служби, али нису јасни принципи којих се придржавао приликом доношења одлука. Додавање кратких пролога у минејске службе одлика је јужнословенских минеја. У српским рукописима с почетка XIV века већ постоје кратка житија старијег типа по шестој песми канона.³⁶ Нешто касније, са увођењем у употребу Јерусалимског типика, старији тип пролога био је замењен новим стиховним прологом. Треба нагласити да се у рукописе доследно уносе ова житија, те да нема ситуације какву овде срећемо – да их значајан део служби у оквиру једне књиге уопште нема.

Још један необична појава односи се на иконе и кондаке, који заузимају место по шестој песми канона на јутрењу. Наиме, овде су сви икони исписани уз употребу малог и великог јуса. Повремено се јусови појављују и у другим текстовима.³⁷ То је крајње необично у оквиру књиге где се доследно поштује српкословенска језичка норма. Једини изузетак представља

⁽³⁵⁾ Пролошко житије се налази на листу 42а. Текст је идентичан оном који се налази у рукопису бр. 53 Архива Српске академије наука и уметности. Издање рукописа: Р. Павлова, В. Желязкова, *Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 година*. Велико Търново 1999, стр. 42-43.

⁽³⁶⁾ Реч је о српским минејима евергетидског типа, о чему детаљније: Т. Суботин-Голубовић, *Једна група минеја Милутиновог доба*, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*. Ниш - Косовска Митровица - Манастир Бањска 2007, стр. 351-358.

⁽³⁷⁾ Р. Грујић, *Јусови у Божидареву зборнику штампаном у Венецији 1536-1538 год.*, "Гласник Скопског научног друштва", XIV (1935) 8, стр. 231-232.

икос у Теодосијевој служби Светом Симеону, у коме нема јусова. За сада не знамо како да објаснимо ову појаву. Није јасно зашто би се текст који интегрално припада служби, а не додаје се накнадно из неког другог рукописа, претрпео овакве измене.

Уз поједине службе исписана су и упутства из типика. Таква пракса била је карактеристична за српске литургијске рукописе, у првом реду химнографске зборнике (минеј, триод, октоих) у време када су типичи као самосталне књиге били ретки, те су се поједини делови из практичних разлога уклапали тамо где је то било потребно. Међутим, од средине XIV века таква је пракса полако почела да се напушта, а увид у разне описе рукописа показује да је број преписа типика непрестано растао. Обнављање ове праксе у првој половини XVI века вероватно је последица недовољног броја типика у укупном фонду литургијских књига, а то су приручници без којих је тешко правилно обављати свакодневно богослужење. Тако су, према *Инвентару* Димитрија Богдановића, позната тек два преписа Јерусалимског типика из овог периода: рукопис Музеја Српске православне цркве бр. 20 (из Хопова) и рукопис бр. 19 из збирке манастира Свете Тројице код Пљеваља.³⁸ У самим Дечанима данас се чува препис Јерусалимског типика из 1390. године.³⁹ Пошто типик није заступљен међу српским штампаним књигама, Мојсије је вероватно сматрао да ће изводи из њега свакако бити од користи свештеницима и монасима који ће се користити овим *Празничним минејем*. Стога је можда Мојсије, припремајући књигу за штампу, одлучио да у појединим случајевима дода и упутства из типика. Садржај појединих исписа указује на то, да је овај *Празнични минеј* првенствено био намењен манастирској употреби. Тако на пример, на крају службе Светом Сави (14. Јануар) стоји: *на трапезе, утешеније велико братијам*. Примера ове врсте има још, али нам се чини да је и ово сасвим довољан доказ за нашу претпоставку.

⁽³⁸⁾ Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*. Београд 1982, стр. 107 (бр. 1540, 1541).

⁽³⁹⁾ То је рукопис бр. 114. Упор.: *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, цит., стр. 476-479.

Састав и структура појединих служби су стабилни те Мојсије у том смислу није имао сложен задатак. Па ипак, ако се узму у обзир велики број светаца чије су службе ушле у састав овог празничног минеја, као и обим књиге, намећу се одређена питања. Најпре, скрећемо пажњу на већи број скраћених служби које се састоје само од стихира које се тих дана поју.⁴⁰ Претпостављамо да је тако начињен компромис – већи број дана са службама мањег обима.

Евгениј Немировски открио је два примерка ове књиге специфична по томе, што су у њима листови 220, 221, 225 и 232 штампани словима мањим него у осталом делу рукописа.⁴¹ Неколико година касније откривен је још један примерак, врло близак овом који је открио Немировски. Лазар Чурчић је објавио кратак рад где је сабрао сва дотадашња сазнања о овој варијанти Вуковићевог Минеја.⁴² Још један примерак који припада овој групи открила је Симонета Пелуси у венецијанској Марћани.⁴³ У овом тренутку позната су четири примерка са овом изменом (Дечани И2, Музеј Српске православне цркве (збирка Радослава Грујића бр. 275, венецијански примерак и примерак из Титела). Немировски је претпоставио да се ради о експерименту. Није нам познато да ли се неко бавио систематским прегледањем различитих примерака Вуковићевог Минеја. Ми смо имали на располагању снимке једног хиландарског примерка – бр. 51 у збирци старих штампаних књига.⁴⁴ Запазили

(⁴⁰) Свака таква служба је обележена у прегледу садржаја рукописа.

(⁴¹) Е. Немировский, *Неизвестный вариант Сборника (Праздничной минеи) 1538 года*, “Зборник Матице српске за славистику”, 43 (1993), стр. 175-176.

(⁴²) Л. Чурчић, *Два прилога Јевгенија Л. Немировског о варијанти Саборника – Минеја (празничног) Божидара Вуковића из 1536-1538*, “Годишњак Библиотеке Матице српске” за 2000, стр. 203-206.

(⁴³) S. Pelusi, *Edizioni in cirillico dei secoli XVI e XVII in Biblioteca Nazionale Marciana*, “Црквене студије”, 15 (2018), стр. 119-120. Она се у раду позива и на старију литературу која нам није била доступна (A. Saitta-Revignas, *La raccolta Praga di manoscritti e libri liturgici in caratteri cirillici*, “Accademie e Biblioteche d'Italia”, 29 (1961) 2, стр. 105-114).

(⁴⁴) Д. Медаковић, *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, р. 285, у: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд 1978. Хиландар поседује пет примерака ове књиге, мада нису сви потпуни.

смо да су поједини делови текста у овом примерку штампани ситнијим словима. Осим листова 220, 221, 225 и 232 (као у четири примерка о којима је већ било речи), овде има више примера комбиновања крупнијих и ситнијих слова. Чешћа употреба мањих слова приметна је тек од листа 132-132б (икос светом Николи, пролошко житије, мала вечерња). У оквиру службе на Рођење Христово (25. децембар) мањим словима су исписани листови 180 (већи део левог и цео десни стубац, као и листови 180б (цео), 181-181б (обе стране), делови листова 182-182б, 185 (цео), 196-196б (паримије), 217-217б (паримије у служби на Богојављење), 218-219 (паримије), 220 (паримије), 226б (леви стубац – пролошко житије), 228 (леви стубац – литургијска упутства), 231 (пролошко житије), 236-236б (паримије), 243-243б (паримије), 250 (пролошко житије), 255-255б (цела мала вечерња у служби 17. јануара), 259б (пролошко житије), 265б-266 (пролошко житије), 268б-269б (паримије), 275б (паримије), 280-280б (паримије), 285б (пролошко житије), 287-288б (мала вечерња у служби 2. фебруара на Сретење Господње), 291-291б (пролошко житије), 292б (десни стубац, литургијско упутство), 295б-296 (мала вечерња у служби 13. фебруара, Свети Симеон Српски), 306-306б (паримије), 309б (кондак, икос, пролошко житије), 311б (паримије), 313б-314 (пролошко житије), 318б-319б (паримије), 322б (пролошко житије), 325б (паримије), 329б-330 (пролошко житије), 332-333б (цела служба апостолу Марку, 25. март), 334б-335 (паримије), 341б-344, 344б-345б (паримије), 346б-348, 349б-352, 371-402б, 403б-404б (паримије), 409б-411б (паримије), 420-424.⁴⁵ Обим текста штампаног мањим словима у овом хиландарском примерку Минеја далеко је већи од онога што је штампано у четири раније поменута примерка. Познато је да су се књиге Божицара Вуковића прештампавале, па би тек филигранолошка анализа хартије могла открити да ли је у питању, можда, неко касније поновљено издање. Но, ми се даље нећемо упуштати у ову тему. Да ли се може по-

(⁴⁵) Идентично стање запажено је и у примерку Библиотеке Матице српске који се налази у дигиталној колекцији на сајту ове институције: <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2758&m=2#page/1/mode/2up>>.

мишљати да је обим књиге био унапред задат те се редактор томе прилагођавао у жељи да укључи што је могуће већи број дана са свим текстовима који тим данима припадају?

Ваљало би размислити и о начину Мојсијевог рада. Да ли је он унапред осмислио садржај књиге и испланирао сваки корак који је водио ка коначном циљу – штампању једног обимног празничног минеја? Сваки је такав минеј јединствен, а књига обима какав је Вуковићев минеј, захтевала је много труда. Да ли је Мојсије понео неке књиге са собом када се запутио у Венецију? Да ли је и Божидар Вуковић располагао неким књишким фондом који је ставио Мојсију на располагање? Ако јесте, где је он те рукописе набавио? Склони смо, ипак, да мислимо да је Мојсије текстове одабрао и припремио за штампу још у време боравка у Дечанима.

У рукописној збирци манастира Дечана данас се чува девет службених и пет празничних минеја.⁴⁶ Када имамо у виду да је манастир у прошлости више пута био похаран, као и да су током претпрошлог века путници који су пролазили тим крајевима односили књиге, са сигурношћу можемо претпоставити да је манастир некад поседовао већи број рукописа овога типа.

Било како било, *Празнични минеј* Божидара Вуковића тек треба да буде темељно проучен са језичког и текстолошког становишта.

SUMMARY

During the first half of the 16th century, several Serbian printing houses operated in Cetinje, Goražde, and the Mileševa monastery. The output of the printing house managed by Božidar Vuković in Venice was particularly significant. Several liturgical books were printed here, with the most extensive and demanding being the Festal Menaion. This book includes the Services of the selected Saints in the calendar order. Several national Serbian saints were included (St. Sava, St. Simeon Nemanja, King Stefan Dečanski, ktetor of Dečani). At present, around 220 copies of

⁽⁴⁶⁾ Д. Богдановић, Ј. Штавланин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић et al., *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, цит., стр. 668.

this book are known to survive. Work on the edition began in 1536, and it was completed in 1538. The editorial work was entrusted to the monk Mojsije, who belonged to the monastic fraternity of Dečani. This paper aims to identify the manuscripts that Mojsije may have used during his editorial work. Since the Dečani monastery had a rich library, we assume Mojsije mainly used the books that were kept there. One of the South Slavic Menaia features is the presence of a prologue following the sixth ode of the canon. We have found that the prologues exist only in some of the Services. Prologue texts represented in the Festal Menaion of Božidar Vuković belong to various traditions – there are prologues of the older type (without verses) and verse prologues. We have also noted the use of letters of different sizes in certain parts of the book.